

JAARBOEK VOOR
MUNT- EN PENNINGKUNDE

49

1962

KON. NED. GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
AMSTERDAM

Commissie van redactie:

Dr. H. Enno van Gelder, Voorburg;

Drs. G. van der Meer, 's-Gravenhage;

Drs. O. N. Keuzenkamp-Roovers, Groningen;

Prof. Dr. A. N. Zadoks-Josephus Jitta, Amsterdam.

Alle correspondentie betreffende redactie en administratie
te richten aan het secretariaat: Zeestraat 71B, 's-Gravenhage.

DE MUNTPLAATS HARDERWIJK

door

Dr. D. A. Wittop Koning

De muntslag te Harderwijk begint niet pas met de verplaatsing van de provinciale munt in 1584 van Nijmegen naar Harderwijk. In 1282 heeft Graaf Reinald van Gelre van Keizer Rudolf het recht verkregen munt te slaan binnen Arnhem. In 1290 verkreeg hij van Adolf van Nassau, Rudolf's opvolger, dit recht onder bijvoeging van de mededeling dat hij de „munt-winkel" van Arnhem naar Roermond of Harderwijk mocht verplaatsen. Hierin lag dus de mogelijkheid in Harderwijk munten te slaan, het zou echter eerst onder Reinald II (hertog 1339—1343) en Reinald III (1343—1361) plaats vinden. Inderdaad zijn er een vijftal munttypen bekend uit deze periode die zonder enige twijfel te Harderwijk geslagen zijn, daar dit in het omschrift vermeld is.

Het zijn de hele, halve en kwart groten en penningen (1/8 groten), behalve de laatste met een gekroonde leeuw op de voorzijde, en omschrift, in vele varianten en afkortingen: MONETA HERDERWICH. Van Reinald II is alleen de halve groot bekend, van Reinald III de leeuwengroot, kwart groot en penning.

Alianora, de weduwe van Reinald II, heeft als weduwgoed de Veluwe bezeten (1343—1355). Ook uit deze periode zijn te Harderwijk geslagen penningen bekend. Gelderse munten werden tussen 1339 en 1361 echter geenszins uitsluitend te Harderwijk geslagen: ook te Elburg, Roermond, Arnhem, Nijmegen en Vollenhove werd gemunt.

Tijdens de opvolgingsstrijd tussen Mechteld en Willem I werd de Veluwe voor 25.000 oude schilden, met de steden Harderwijk, Elburg en Hattem verpand aan Arnold van Hoorne, bisschop van Utrecht (1373—1377). Een drietal muntjes werd toen in Harderwijk geslagen, groot, halve groot en kwart groot, met de beeldenaar van de bisschop. Na deze verpanding stichtte hertog Willem I (1371—1402) in 1379 te Harderwijk als beloning voor de trouw, een munthuis. Burgemeester, schepenen en raden werden verzocht „alsullick geld, als wij doen munten in Uwer stadt veertigh groote voor enen ouden schild, ende halve groote, brabantse en hollandsche (d.w.z. 1/4 en 1/8 groten) na beloop, nu en naasten sondaghe te doen gebieden in Uwer kyrken, dat mallich dat

geld van den anderen neem, by eenre poene van vijf ponden". Van deze muntslag van Willem I is de groot bekend; hij draagt aan de voorzijde 's hertogen tournooihelm waarop de hertogelijke kroon en de cimier van pauwenveren, gehouden door twee gekroonde leeuwen in een compartiment van vier bogen; keerzijde *MONETA DE OPIDO HARDERWICENS*. De kleinere munten zijn nog niet aangetroffen.

Na deze aanmuntingen wordt van de munt te Harderwijk (waar hij gevestigd was in deze stad is niet bekend) niets meer gehoord tot 1503, wanneer hertog Karel van Egmond de stad vergunt „Eynfoldige stuevers, halve stuvers, ort stuvers, muterkens onder onsen naem end wapen en nae de valuwacien ind ordonnandtze van onser munten" te slaan ter tegemoetkoming in de schade door de grote brand geleden. Van der Chijs¹ zegt „Doch welke zijn nu deze munten, wij bekennen het niet te weten", en ook thans is nog niet bekend of de stad inderdaad van dit recht gebruik gemaakt heeft.

Het zou tot 1582 duren, alvorens te Harderwijk opnieuw munt geslagen werd, ditmaal door Willem IV, graaf van den Bergh, die toen stadhouder van Gelderland was. Blijkens een resolutie van 11 december 1582 verzocht hij de magistraat van de stad zijn munten in betaling aan te nemen en de burgers te verzoeken hetzelfde te doen, aangezien „onse nu ter tijd binnen uwe stad geslaghen munte ende sorten van gelde in alloei, ghewighte und valuatie soo goed als deughdelijk als dat selve soo onder den stempen en 't wapen van het Furstendom Gelre ghemunt werd" (Gem. Arch. 1387 p. 504). De mededeling van Schrassert² dat dit „gouden en zilveren penningen" waren „geslagen onder der stadts eygen wapen" zullen wij voor zijn rekening moeten laten. Ondanks het bezwaar dat in het omschrift staat *MONETA NOVA ARGENTEA DIERENSIS*, hetgeen wijzen zou op Dieren als muntplaats, moeten wij de in bovenstaande resolutie genoemde munten vereenzelvigen met de daalders en snaphanen van Bergh, geslagen naar Gelderse typen die zowel zonder jaartal en als gedateerd 1582 voorkomen. Van Gelder³ toonde aan, dat de stempels voor deze munten vervaardigd werden door Hendrik Noster, de stempelsnijder van de Gelderse munt te Nijmegen, hetgeen misschien te verklaren is door het feit, dat Willem van den Bergh tevens stadhouder van Gelderland was. De muntmeester van de graaf van den Bergh te Harderwijk was Jan van Schevichaven. De munt van Bergh werd in Maart 1582 gevestigd in het klooster vroeger bewoond door Franciskaner — of zgn. Grauwewusters, dat in 1580 na de Hervorming aan de stad gekomen was.

In 1584 verplaatsten de Staten van Gelderland de provinciale munt uit Nijmegen, dat militair bedreigd werd, naar Harderwijk, dat door zijn

ligging aan de Zuiderzee daartoe uitmuntend geschikt was. Hetzelfde klooster werd hiertoe aangewezen. De huur van het gebouw kwam ten laste van de muntmeester en bedroeg 200 car. guldens per jaar, op voorwaarde dat de huurder aan de stad 600 gulden zou lenen. Deze bestemming behield het tot 1806, in welk jaar de provinciale munten werden opgeheven. De stad verkocht het gebouw in 1613 aan de muntmeester. In 1734 werd het door de muntmeester of zijn erfgenamen aan de Rekenkamer van Gelderland verkocht. In 1814 droeg het Rijk de eigendom weer aan de stad over, mits zij het verbouwde tot depôt van koloniale troepen. Thans is het de Oranje Nassau-kazerne.

Laten we nu de productie van de verschillende muntmeesters te Harderwijk eens nader bekijken.

Jacob Dirks Alewijn (1576—1606).

Wanneer wij ons afvragen welke munten te Harderwijk geslagen zijn rijzen enkele problemen ten tijde van de overplaatsing van de munt van Nijmegen naar Harderwijk in 1584. Er zijn nl. een tweetal ongedateerde munten waarvan het slaan voortgezet werd te Harderwijk, te weten de rozenobel (de V. 20) en de gouden rijder (de V. 22). Van der Wiel heeft een oplossing aangewezen door te wijzen op het verschil in interpunctie: alle bekende ridders en één rozenobel hebben kruisjes als interpunctie, de meerderheid der rozenobels daarentegen punten. Uit de rekeningen is bekend, dat de meerderheid der ridders te Nijmegen is geslagen en de meerderheid der rozenobels te Harderwijk, zodat het waarschijnlijk is, dat de interpunctie met kruisjes bij Nijmegen hoort, die met punten bij Harderwijk. De Harderwijkse ridders zijn dan of niet bekend (slechts 1510 geslagen) of op de oude stempels vervaardigd.

De lijst van zijn munten kan dan als volgt worden gegeven: rozenobel — nobel — dubbele Spaanse dukaat — Hongaarse dukaat — Ned. dukaat — halve rozenobel — Bourg. rijksdaalder — halve id. — Leicester-rijksdaalder — halve id. — Leicesterreaal — halve id. (proef) — Leicesterstoter — gehelmde rijksdaalder — halve id. — leeuwendaalder — halve id. — rooschelling — duit.

Hij werd opgevolgd door zijn zoon:

Johan Alewijn (1606—1635). Zie voor zijn munten en die van zijn opvolgers Bijlage I.

Het zgn. Gelderse kruisje is niet als muntteken van de Alewijns te beschouwen, het is reeds in de 15e eeuw specifiek voor het gewest. De

beide Alewijns sloegen ook de rekenpenningen voor de Gelderse rekenkamer in 1594 en 1608⁵. Ze zijn van belang omdat zij de officiële Gelderse visie geven op enkele episodes uit de 80-jarige oorlog:

1594 Bedriegelijk karakter van de Spaanse vredesvoorstellen

1608 Geschillen over het sluiten van het 12-jarig Bestand

Ook een aantal triumfpenningen dragen het Gelderse kruisje en zijn dus waarschijnlijk te Harderwijk geslagen⁶:

1604 Verovering van Ostende

1629 Verovering van de Zilvervloot

1629 Inname van 's-Hertogenbosch

1629 Verovering van Den Bosch en Wesel.

Wellicht zijn ook de leeuwendaalders van 1607 voor de handel op Oost-Pruisen met omschrift MO·ARG·PRUS·ET COM·ORIENT door Johan Alewijn vervaardigd.

Johan Wijntgens (1635—1653), muntteken lelie.

Hij was een telg uit een muntmeestersgeslacht en behalve van Gelderland ook muntmeester van Overijssel, Kampen en Oost-Friesland. Hij voerde met de lelie uit zijn familiewapen de munttekens in op de Gelderse munten. Dit muntteken komt ook voor op de penning op de oprichting van de Hoge School te Harderwijk en de Vrede van Munster in 1648.

Hij wordt opgevolgd door zijn schoonzoon *Gerrit Sluysken* (1653) en nog in hetzelfde jaar door diens zoon:

Paulus Sluysken (1653—1687), muntteken hondje.

Deze muntmeester gebruikte de stempels van zijn voorganger op, zodat wij munten kennen met twee verschillende munttekens, nl. Nederlandse rijksdaalder:

1653, vz. hondje, kz. lelie ('s Rijks Munt);

1656, vz. lelie, kz. hondje (eigen verz).

Sluysken wordt opgevolgd door:

Johan van Brienen (1690—1695), muntteken eenhoorn. Hij is de eerste, die een penning slaat op de aanvaarding van het muntmeesterschap in 1690, waarvoor de stempel gesneden werd door D. Koene. Ook is hij de eerste, die in Gelderland zgn. nieuwjaarspenningen slaat. Van der Wiel⁸ heeft het eerst de vele zilveren en gouden afslagen van munten als zodanig herkend, maar aarzelde nog ten aanzien van de zilveren duiten van 1690, 1691 en 1692. Aangezien deze vroegste Gelderse voorbeelden samenvallen met de eerste penning op de aanvaarding van het

muntmeesterschap ligt het voor de hand, ook deze duiten als nieuwjaarspenningen te beschouwen. Tenslotte is bekend een proef voor een munt met op de keerzijde een gekroonde dubbele adelaar (de V. 341). Hij wordt opgevolgd door:

Lambert Ridder (1695—1714), muntteken ruiter.

Naast zijn muntslag zijn te noemen als nieuwjaarspenningen: 1703 zilveren duit, 1705 gouden schelling, 1707 gouden gulden.

Coenraad Hendrik Cramer (1714—1724), muntteken kraanvogel. Hij was vroeger muntmeester in West-Friesland. Zijn muntslag was gering. Als nieuwjaarspenningen zijn te beschouwen: 1718 gouden dubbele stuivers en gouden schellingen, 1720 zilveren duit.

Hij is de eerste, die, behalve op de aanvaarding van het muntmeesterschap in 1714 (graveur Lucas Benningh), penningen slaat t.g.v. de muntbusopeningen in 1717, 1721 en 1723 (stempelsnijder Jan Bernard Barchuysen).

Arnold Hendrick Feith (1724—1726) heeft niets geslagen en zijn opvolger

Jacobus de Vos (1729—1732), muntteken vosje, slechts gouden dukaten en zilveren ridders. Hij had grote moeilijkheden met het verkrijgen van krediet, hetgeen ook de provincie niet wenste te verlenen. De Vos is de eerste die munten sloeg voor de Verenigde Oostindische Compagnie, nl. duiten. De zilveren V.O.C.-duiten van 1731 en 1732 zullen wel als nieuwjaarspenning te beschouwen zijn.

Zijn opvolger werd:

Johan Hensbergen (1732—1748), muntteken hengst tegen berg opstaand.

Hij was een zwager van C. H. Cramer. Ook hij sloeg voor de V.O.C. en wel zilveren ridders en duiten. Hij zette de traditie van de penningen op het aanvaarden van het muntmeesterschap in 1731 en op de muntbusopening voort in 1735, 1739, 1743 en 1748 (stempelsnijder J. B. Barchuysen). Zijn nieuwjaarspenningen zijn: 1738 en 1747 gouden stuivers en dubbele stuivers.

Martinus Holtzhey (1749—1752), muntteken valkenier.

Hij was later provinciaal muntmeester van Zeeland. Zijn gouden dukaat is slechts in één ex. te Parijs bekend. Wederom werden penningen

gemaakt op de aanvaarding van het muntmeesterschap in 1749 en op de muntbusopening van 1752 (stempels gesneden door Holtzhey zelf). Nieuwjaarspenningen zijn de zilveren duit van 1752 en de halve gulden van 1751, die niet in de muntbusverbalen voorkomt. In 1750 zond hij aan Hof en Rekenkamer een klein nieuwjaarspenninkje.

Johan Cramer (1752—1757), muntteken kraanvogel.

Hij sloeg slechts zilveren dukaten en duiten. Op deze geringe muntproduktie sloeg hij twee penningen in 1753 en 1757 (stempelsnijder B. van Swinderen) en vele nieuwjaarspenningen. 1753—1757 zilveren duiten (1757 ook als piedfort), in 1757 ook V.O.C.-duiten, 1755 gouden duit, 1755—1757 gouden stuivers zowel met provinciewapen als pijlenbundel, 1757 gouden dubbele stuivers, 1756, 1757 zilveren halve duiten, in 1757 ook halve V.O.C.-duiten, en het zgn. muntmeesterspenninkje of 1/4 gulden van 1756.

Carel Christiaan Novisadi (1757—1776), muntteken boompje. Ook hij sloeg duiten voor de V.O.C. Voor Overijsel (1760) sloeg hij hele en halve gouden ridders, voor Groningen hele en halve gouden ridders (1761), stuivers (1765 en 1766) en duiten (1770 en 1772). Als nieuwjaarspenningen sloeg hij weer: 1758—1762, 1765 zilveren duiten, ook van Groningen, 1759, 1761 en 1762 gouden duiten, 1759 en 1761 gouden stuivers, 1765 gouden stuiver Groningen, 1761 gouden halve gulden. Ook hij vervaardigde een muntmeesterspenninkje, de zgn. kwart gulden in goud en zilver. Hij omschrijft ze als „Peningjes om te dienen tot geschenk, waarop geen waarde aanduiding was gesteld, maar niet om te dienen tot payment of scheidemunt”. De muntmeesterspenninkjes werden door de muntmeester voor $4\frac{1}{2}$ tot 6 stuivers „uit liefhebbelij, gelijk zij deden met gouden en zilveren duiten, gouden scheepjesschellingen enz.” verkocht. Ook de halve guldens van 1759, 1760, 1761, 1762, 1764, 1765 werden nimmer in muntbusverbalen verantwoord en zijn waarschijnlijk nieuwjaarspenningen.

De aanvaarding van het muntmeesterschap en de vier muntbusopeningen zijn weer vereeuwigd op penningen uit 1757, (stempelsnijder van Swinderen), 1762, 1764 (stempelsnijder Gijsb. van Moelingen), 1771 en 1776 (stempelsnijder Thomas Jan Walter).

Marten Hendrik Lohse (1782—1802), muntteken korenaar. Ook hij sloeg voor de V.O.C. Als nieuwjaarspenningen sloeg hij in 1785 gouden schellingen, 1806 gouden duit V.O.C., 1788 zilveren duiten, 1789—1791

V.O.C.-duiten en halve duiten in zilver. Wederom werden penningen op de aanvaarding van het muntmeesterschap in 1782 en op de muntbus-openingen in 1787 (stempelsnijder T. J. Walter), 1793 en 1796 (stempelsnijder H. Walter) uitgegeven.

Of hij in 1788 de penningen op de Acte van bevestiging van het erfstadhouderschap sloeg, die in 1789 aan 12 schepenen en de secretaris der stad uitgereikt werden ter herinnering aan de Omwenteling in den jare 1787 voorgevallen, is niet zeker.

Bij Kon. Besluit van 17 september 1806 werd het munthuis te Harderwijk met die van Dordrecht, Hoorn, Kampen en Middelburg gesloten. De inventaris werd overgebracht naar Utrecht (Bijlage II).

De provinciale muntslag te Harderwijk heeft dus de volgende bijzonderheden:

1. van 1635 af worden muntmeesterstekens gebruikt;
2. een groot aantal penningen op de aanvaarding van het muntmeesterschap en de opening van de muntbussen zijn vervaardigd;
3. een vrij groot aantal nieuwaarspenningen komen voor in de vorm van gouden en zilveren afslagen van zilveren en koperen munten, of zelfs van fictief geld als de muntmeesterspenninkjes (kwart guldens) en exemplaren in goud en zilver van munten die nooit in werkelijke omloop zijn gebracht. In hoeverre de piedforts en vierkante proeven in Gelderland hiertoe te rekenen zijn is niet te zeggen.

¹ P. O. van der Chijs, *De munten onzer voormalige Hertogen, Graven, Heeren, Steden II, Gelderland*, Haarlem 1852.

² J. Schrassert, *Hardervicum Antiquum*, Harderwijk 1732.

³ H. Enno van Gelder, *Stempelonderzoek van Nederlandse munten; De Geuzenpenning 10* (1960), p. 37.

⁴ W. I. de Voogt, *Geschiedenis van het muntwezen der Vereenigde Nederlanden*, Deel I. Provincie Gelderland, Amsterdam 1874.

⁵ W. I. de Voogt, *Aanteekeningen betreffende de leg- of rekenpenningen van de Geldersche Rekenkamer*, Amsterdam 1869.

⁶ O. N. Roovers, *De Noord-Nederlandse Triumpfenningen*, *Jaarboek 40* (1953), p. 1.

⁷ M. Schulman, *Een onbekende leeuwendaalder voor den handel op Oost-Prusen te Harderwijk (?) geslagen*, *Jaarboek 26* (1939), p. 73.

⁸ A. van der Wiel, *Munten als nieuwaarspenningen geslagen*, *Jaarboek 41* (1954), p. 19.

SUMMARY

The Mint of Harderwijk. A survey is given of the coins struck at Harderwijk by the dukes of Gelre (14th century), the count of Bergh (1582-3) and the province of Gelderland (1583-1806). In the author's discussion of the last period special attention is given to medals, reckoning counters and coins struck as New Year's presents at the Mint.

BIJLAGE II.

Lijst van Goederen en gereedschappen door den beheerder van de voormalige munt van Gelderland te Harderwijk overgegeven aan 's Rijks Munt te Utrecht.

Een aantal metalen gewigten van differente muntspeciën per zakken mark als enkele stukken.

Een kist met poincoenen en moerstempels.

Blokken met aambeelden.

Bussen om stempels vast te schroeven.

Twee presse met gegoten bollen en verder toebehoren (N.B. de twee spullen daar uitgenomen en in September 1807 na Utrecht verzonden).

De muntrok met drie zilveren bellen.

Eenige ornamenten voor de justitie.

5 Doorsnijders met 5 houten kappen op dezelve en 40 onderlager alsmede 35 Drukkers.

Een zilvere kartelwerk met een houte stoel.

Een gouden kartelwerk van de ducaat op zijn houte stoel of bank.

Een goud kartelwerk zonder stoel.

Een trekbank met deszelfs gereedschappen.

31 Walzels.

Het walshuis van de groote molen.

De groote molen zelfs met zijn assen.

Twee groote blaasbalken.

11 Groote potlooden kroesen.

19 Kleinder dito.

16 Nieuwe cementeerpotten van verschillende grooten.

BIJLAGE III.

Stempelsnijders aan de Gelderse provinciale munt:

Jan Noster	1584—1588
Goossen Sluysken	1588—1592
Jan Noster	1593—1619
Jan Marissen Pannekoek	1620—1622
Jacob van Bylaer	1622—1625
Henryck Schillinck	1625—1628
Willem Versteegh	1628—1637
Johan ter Borg	1637—1647
Steven Arndts	1648—1650
Geurt Hoxter	1650—1672
Nicolaas Sluyter	1674—1718
Laes Benningh	1704—1717
Jan Bernard Barghuys	1718—1745
Johan Drappentier	1745—1748
Georg Lodewijk Rutz	1749—1750
Martinus Holtzhey Sr.	1751—1752
Bartholomeus van Swinderen	1753—1760
Gerrit van Moelingen	1760—1766
Gijsbert van Moelingen	1766
Thomas Jan Walter	1767—1787
Hendrik Walter	1787—1806